

Moral Education and Self-Actualization in the Thought of Mencius

Masoomeh Fathi¹

1. Assistant Professor, Department of Educational Sciences, Farhangian University, Tehran, Iran.
Email: masoomeh.fathi2016@gmail.com

Abstract

The present article deals with the analytical study of moral education and self-actualization in the thought of Mencius, one of the greatest sages of ancient China and one of the most important commentators and promoters of Confucianism. Mencius's thought is based on the knowledge of man, and in addition to the knowing human nature, abilities and talents, it shows the way of their actualization, so that transform a man into a wise and perfect human being. Mencius considers human nature to be inherently good and believes that what the humanity of man depends on for growth and prosperity are four feelings, known as "Four Beginnings" that must be recognized and flourished, so that a potential man become an actual man. These Four Beginnings are as follows: 1). Feeling of pity is the beginning of kindness; 2). Feeling of shame and modesty is the beginning of conscientiousness; 3). Humility and decency is the beginning of observing rituals and ceremonies; and 4). Ability to distinguish between right and wrong is the beginning of wisdom. Like the four members of his body, every man has inherently all of these four existential seeds, and whoever denies them is like one who paralyzing himself by his own hand. But on the contrary, if a person can fully nurture and flourish these four seeds, he achieve perfection and wisdom. These beginnings are neither learned nor acquired; but they are gifts that Heaven/Ti'an has put them in Human Mind/Heart to be the defining characteristics of human being compared to other beings.

Keywords: Four Beginnings, Mencius, Moral Education, Self-actualization.

Introduction

Moral education is one of the vital aspects of education that aims to develop values and positive behaviors of human beings; and so it plays a very important role in the formation of personality and social behavior of people. This type of education helps people to understand social, moral, and cultural values and to benefit from them in their daily life. Moral education focuses on concepts such as sacrifice, forgiveness, respect for the rights of others, fairness, honesty, responsibility, and empathy. This kind of education also plays a significant role in creating a healthy and dynamic social atmosphere and thus helps a person to face challenges and moral issues in daily life and respond to them in a positive way. Furthermore, moral education not only helps a person to be shaped as a responsible member of society, but also contributes to the structure and health of society, since personality development and socio-moral improvement go hand in hand. Also educational psychology helps people to know themselves better and develop morally through self-realization.

Research Findings

According to Mencius, self-actualization means the actualization of one's inner human talents through education and training, and thus cultivating and improving oneself. He saw self-actualization as a dynamic and continuous process of becoming a complete and good human being. He believed that all human beings are inherently good and have the capacity to become a perfect man. Among the important dimensions of self-actualization in Mencius' thought is the development of moral virtues such as honesty, justice, kindness and respect for others. For self-actualization, it is necessary to acquire knowledge and wisdom as a way to better understanding the world and one's position in it. Self-actualization does not only mean personal growth, but also includes helping others and society to improve. The condition of moral education and as a result self-realization is self-knowledge. In the spiritual dimension of man, there are potentially good elements that should be identified and strengthened. Mencius interprets these hidden elements in human nature as the Beginning, which should be taken into consideration and cultivated. The flourishing of these four inherent feelings in humans will lead to excellence, perfection and getting away from animality. These Beginnings are as follows: 1). feeling of pity or sympathy, which, if blossomed, will turn into benevolence and philanthropy; 2). feeling of shame and modesty, which, when realized, will make piety and righteousness flourish; 3). feeling of humility or respect and forgiveness, which will be crystallized in the form of the virtue of trustworthiness and observing of manners; and 4). Ability of distinguishing between right and wrong, which will lead to wisdom.

Conclusion

Self-actualization is one of the important and constant topics of Confucianism, and Confucian scholars have emphasized on its importance and offered ways to achieve it. Mencius was one of the most important commentators and promoters of Confucius' opinions and thoughts. Emphasizing moral teachings, Mencius considered moral education as an important individual responsibility and believed that everyone is responsible for his/her own moral behaviors. According to him, moral self-actualization means trying continuously to improve and progress in morals and improve the moral values of one's personality. He believed in a concept similar to "self-realization", in which the individual is responsible for his/her own moral upbringing. From his moral and philosophical point of view, Mencius emphasized individual and social improvement through self-actualization and continuous improvement. Mencius believed that goodness or benevolence is inherent in human beings and should be cultivated, and the ways of its cultivating are practicing self-awareness and paying attention to one's thoughts, feelings and actions, developing empathy, which means understanding and feeling the pain and suffering of others, doing good deeds and helping others and society as a whole.

References

Arthur, Rev (1882). The mind of Mencius or political economy founded upon moral philosophy. Boston: Houghton, Mifflin & CO.

Chan Wing-tsit (trans.) (1963). *A Source Book in Chinese Philosophy*. Princeton University Press.

Huang, J. J. (2017). *The history of Confucianism and Menology in East Asia*. Taiwan University Press.

Hsu, S., & Wu, Y.-Y. (2015). *Education as Cultivation in Chinese Culture*. Singapore: Springer.

Lee, H. Yearley (1990). *Mencius & Aquinas of Virtue and Conceptions of Courage*. State University of New York Press.

Lau, D. C. and Ames, Roger T. (1998), *Classics of ancient China*, Ballantine Books.

Mencius (1970). *The Works of Mencius*. Trans. James Legge. New York: Dover.

Mencius (1963). *Mencius*. Translated by W. A. C. Dobson. London: Oxford University Press. [8: <https://apastyle.apa.org/blog>]

Cite this article: Fathi, M. (2024). Moral Education and Self-Actualization in the Thought of Mencius. *Religions and Mysticism*, 57 (1), 67-83. (in Persian)

Publisher: University of Tehran Press.

Authors retain the copyright and full publishing rights.

DOI: <https://doi.org/10.22059/jrm.2024.372397.630504>

Article Type: Research Paper

Received: 27-Feb-2024

Received in revised form: 15-Mar-2024

Accepted: 7-May-2024

Published online: 31-Aug-2024

تربیت اخلاقی و خودشکوفایی در اندیشه منسیوس

معصومه فتحی^۱

۱. استادیار، گروه علوم تربیتی، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران. رایانامه: masoomeh.fathi2016@gmail.com

چکیده

مقاله حاضر به بررسی تحلیلی تربیت اخلاقی و خودشکوفایی در اندیشه منسیوس، به عنوان یکی از بزرگ‌ترین فرزندان چین باستان و از مهم‌ترین شارحان آیین کنفوسیوس، پرداخته است. اندیشه‌های منسیوس عمدتاً بر محور شناخت انسان استوار است و افزون بر شناخت طبیعت، توانایی‌ها و استعداد‌های انسان، راه شکوفاسازی آنها جهت تبدیل به فرزانه کامل را می‌نمایاند. منسیوس طبیعت آدمی را نیک دانسته و اعتقاد دارد که آنچه انسانیت انسان در گرو رشد و شکوفایی آن است، چهار احساس موسوم به «سرآغازهای چهارگانه» است که به منظور تبدیل انسان اخلاقی بالقوه به انسان بالفعل، باید شناخته و شکوفا گردند؛ این چهار سرآغاز عبارت‌اند از: الف). احساس ترحم که سرآغاز نیک‌خواهی است؛ ب). احساس شرم و حیا که سرآغاز وظیفه‌شناسی است؛ ج). احساس فروتنی و نزاکت که سرآغاز التزام به سنت‌های آئینی است؛ و د). قوه تشخیص صواب و خطا که سرآغاز خرد است. هر انسانی این چهار بذر وجودی را به سان چهار عضو بدن با خود دارد و هر که به انکار آنها اقدام کند، مانند آن است که خود را به دست خویش فلج نماید. اما در مقابل، اگر انسان بتواند این چهار نطفه وجودی را تماماً در خویش پرورده و شکوفا سازد، به کمال و فرزاندگی دست می‌یابد. این سرآغازها نه آموختنی و اکتسابی، بلکه به مثابه موهبت‌هایی هستند که آنها را آسمان (تبیان) در نهاد انسان قرار داده است تا فصل انسان نسبت به سایر موجودات باشند.

کلیدواژه‌ها: تربیت اخلاقی، خودشکوفایی، سرآغازهای چهارگانه، منسیوس.

استناد: فتحی، معصومه (۱۴۰۳). تربیت اخلاقی و خودشکوفایی در اندیشه منسیوس. ادیان و عرفان، ۵۷ (۱)، ۶۷-۸۳.

نوع مقاله: علمی-پژوهشی

دریافت: ۱۴۰۲/۱۲/۰۸

بازنگری: ۱۴۰۲/۱۲/۲۵

پذیرش: ۱۴۰۳/۰۲/۱۸

انتشار: ۱۴۰۳/۰۶/۱۰

ناشر: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران

حق چاپ و حقوق نشر برای نویسندگان محفوظ است.

DOI: <https://doi.org/10.22059/jrm.2024.372397.630504>

مقدمه

تربیت اخلاقی نقش بسیار مهمی در شکل‌گیری شخصیت و رفتار اجتماعی افراد دارد و به افراد کمک می‌کند تا ارزش‌های اجتماعی، اخلاقی و فرهنگی را درک کرده و در زندگی روزمره از آن‌ها بهره‌مند شوند. تربیت اخلاقی عمدتاً به مفاهیمی چون ایثار و بخشش، احترام به حقوق دیگران، انصاف، صداقت، مسئولیت‌پذیری و همدلی توجه دارد و نقش چشمگیری را در ایجاد جوّ اجتماعی سالم و پویا ایفا می‌کند. آن‌ها همچنین به فرد کمک می‌کند با چالش‌ها و مسائل اخلاقی زندگی روزمره به‌درستی مواجه شود و به نحو مثبتی به آن‌ها پاسخ دهد. به سخن دیگر، تربیت اخلاقی نه تنها به انسجام فرد به‌عنوان یک عضو مسئول جامعه کمک می‌کند، بلکه در نظم‌ساختاری و سلامت جامعه نیز مشارکت دارد، زیرا رشد شخصیت و ارتقای اخلاق به همراه یکدیگر تحقق می‌یابند. در این راستا، روان‌شناسی تربیتی نیز به طور علمی به افراد کمک می‌کند تا به نحو بهتری خود را بشناسند و به‌واسطه خودشناسی، از نظر اخلاقی پیشرفت کنند.

اصطلاح «خودشناسی» اغلب با بررسی و اشاره به هرم مازلو همراه بوده و مراد از آن فعلیت یافتن حداکثری توانایی‌ها و استعدادها بالقوه فرد توسط خود اوست، به‌گونه‌ای که فرد به تحقق کامل استعدادها و پتانسیل‌های بالقوه خود دست یابد. این مفهوم در روان‌شناسی انسان‌گرایانه نیز مطرح شده است و به‌عنوان بالاترین سطح نیازهای انسانی در هرم مازلو شناخته می‌شود (Maslow, 1967: 108-113). اما این اصطلاح برای اولین بار توسط کورت گلدشتاین، روان‌شناس آلمانی، به کار رفت. گلدشتاین خودشناسی را به‌عنوان «فرایند شدن خود تعریف می‌کند؛ به این معنا که فرد به طور کامل به خویشتن خویش پی برده و در جهت تحقق آن تلاش می‌نماید.» (Whitehead, 2017: 72).

مطابق تعریف گلدشتاین، طی فرایند خودشناسی، فرد متوجه می‌شود، خود او موضوعی غیر از محیط است، درحالی‌که هر دو، یعنی خود و محیط، اجزای یک کل بزرگ‌ترند و همواره بر یکدیگر تأثیر می‌گذارند. همین آگاهی نسبت به خود و محیط است که فرد را در مسیر تنظیم خواسته‌ها و تلاش برای دستیابی به آن‌ها قرار می‌دهد. (Ibid: 73) گلدشتاین همچنین بیان کرد، خودشناسی همان نیرویی است که موجب تولید و ایجاد رفتار در انسان می‌شود. گرچه تعریفی که گلدشتاین برای خودشناسی بیان کرد، اندکی متفاوت با چیزی است که ما در مورد خودشناسی در هرم مازلو می‌شناسیم، اما هر دو دیدگاه بر اهمیت «تحقق فردیت» تأکید دارند. باین‌حال، تعریف گلدشتاین بر «فرایند شدن و رسیدن به خود کامل» تمرکز دارد، اما تعریف مازلو بر نتیجه این فرایند، یعنی «به فعلیت رساندن استعدادها» توجه کامل دارد.

بر مبنای شواهد کافی، «خودشناسی» همواره یک مفهوم اصیل و کاملاً درک شده در تاریخ تفکر مردم چین بوده است. می‌دانیم که فرهنگ چین باستان تأثیر گسترده و پایداری بر فرهنگ معاصر

چینی داشته‌است و نیز می‌دانیم که چین معاصر به‌نوبه خود نفوذ گسترده و فزاینده‌ای بر فرهنگ‌های سایر نقاط جهان دارد. از این رو، برای هر شخص کنجکاو یا علاقه‌مند به رویکردهای جهانی به معنای زندگی، تحقیق در مورد رویکردهای باستانی مردم چین به موضوع «خودشکوفایی» جالب‌توجه می‌نماید. (Fischer, 2022: 1-2) یکی از اجزای اصلی سازه نظری چین باستان به «خودشکوفایی»، تفاسیر کنفوسیوس و شارحان اوست، چنان که گفته می‌شود، خودشکوفایی یک دغدغه دائمی در آیین کنفوسیوس بوده‌است و همه محققان کنفوسیوسی بر اهمیت و رجحان خودشکوفایی تأکید می‌کنند، هرچند هر یک در صورت‌بندی‌های خاص خود و راه‌های دستیابی به آن تنوع آراء دارند. مقاله پیش‌رو، به بررسی تربیت اخلاقی و خودشکوفایی در اندیشه منسیوس (289-372 قبل از میلاد)، به‌عنوان مفسر و متفکر برجسته کنفوسیوسی، پرداخته و به این پرسش‌ها پاسخ خواهد داد که اولاً در اندیشه منسیوس خودشکوفایی چه مفهومی دارد؟ و در ثانی، رابطه خودشکوفایی با تربیت اخلاقی چیست؟

پیشینه پژوهش

جستجوهای کتابخانه‌ای و بررسی سایت‌های معتبر علمی نشان می‌دهند، تاکنون موضوع مقاله حاضر، مستقلاً مورد پژوهش قرار نگرفته‌است. با وجود این، به زبان انگلیسی یک مقاله مرتبط تحت عنوان «در مورد فهم منسیوس از خودسازی اخلاقی» (1978) اثر وی‌مینگ وجود دارد که یافته‌های آن مورد اهتمام مقاله حاضر نیز بوده‌است. افزون بر این، «انسان‌شناسی منسیوس»، نوشته قربان علمی (۱۴۰۲)، «سیر تاریخی تعلیم و تربیت در چین باستان»، به قلم زهرا قاسم‌آبادی و محمدحسن تاجداری (۱۴۰۱) و «صورت‌بندی اخلاق و تربیت خانواده در فلسفه منسیوس»، اثر علی آقاجانی، (۱۴۰۲) پژوهش‌های فارسی مرتبط با موضوع مقاله حاضر هستند که به‌رغم سودمندی بسیار، تربیت اخلاقی و خودشکوفایی از نظرگاه منسیوس را مورد مذاقه قرار نداده‌اند.

خودشکوفایی در چین باستان

تربیت اخلاقی و خودشکوفایی، به‌عنوان شالوده تعلیم و تربیت و اخلاق فرهنگی، دارای یک سنت قوی و مؤثر تاریخی است که سرآغاز آن در دوران باستان به تمدن‌های کلاسیک چین، هند، یونان، مصر و ایران باستان و ... بازمی‌گردد. همچنین آرمان فلسفی خودشکوفایی، زمینه عملی طیف وسیعی از اندیشه‌ها و رفتارهای مربوط به رشد انسانی است که غالباً کسوتی اخلاقی و مبتنی بر پرورش فضیلت به خود می‌گیرد، یا آنکه مبنایی برای یک زندگی ارزشمند فرض می‌شود. (Peters, 2022: 1720)

وی‌مینگ، یکی از برجسته‌ترین متفکران کنفوسیوسی معاصر، کتاب خودشکوفایی در فلسفه چینی^۱ خود را با این گفته آغاز می‌کند: «فلسفه چینی را می‌توان به‌عنوان تأملاتی منظم درباره بینش‌های خودشکوفایی در نظر گرفت که دغدغه‌های عملی دارند.» وی خودشکوفایی را فرایندی

¹ Self-cultivation in Chinese philosophy

پویا و مداوم برای تبدیل شدن به یک انسان کامل و اصیل می‌داند. از دیدگاه وی مینگ، خودشکوفایی صرفاً به معنای رسیدن به اهداف و خواسته‌های فردی نیست، بلکه به معنای تحقق کامل «لی» (Li) به معنای رفتار اخلاقی، فضیلت و انسانیت است. (Wei-ming, 1978: 72) بنابراین، از نظر وی مینگ، خودشکوفایی زمانی حاصل می‌شود که فرد به طور کامل «لی» را درونی ساخته و در زندگی خود عملی کند. این امر مستلزم تلاش برای رشد فضایل اخلاقی، ارتباط عمیق با دیگران و ایفای نقش سازنده در جامعه است.

موضوع جهان زندگی که در آن تصورات گروهی و زندگی اجتماعی مبتنی بر خانواده و روابط بین افراد اهمیت دارند، مبتنی بر تلقی از خود فردی و تربیت آن است. (Peters, 2022: 1723) به این ترتیب، به نظر می‌رسد، فلسفه چینی به عنوان نوعی فلسفه اجتماعی منحصرراً در مسائلی چون رفتار صحیح، هماهنگی خانوادگی، نظم سیاسی و صلح جهانی غوطه‌ور است و بر پرورش انسان تأکید فراوان دارد. به علاوه، در این فرهنگ، تمام رشته‌های فکری که بر تجربه زیبایی‌شناختی خود تأکید می‌کنند، نیز ظاهراً با دنیای بسیار آیینی و مناسکی انسان پیوند دارند.

خودشکوفایی (xiū yǎng) در زبان چینی به معنای واقعی کلمه «پرورش قلب/ذهن، پیرایش شخصیت و اصلاح آن از طریق خودمراقبه‌گری» است. این اصطلاح در سنت‌های فرهنگی آیین کنفوسیوس، تائوئیسم و بودیسم کاربرد دارد تا به ترتیب بیانگر، خود رابطه‌ای، خود اصیل و غیر خود باشد. آرمان اخلاقی خودشکوفایی در تعالیم کنفوسیوس، به عنوان انسان‌گرایی که وحدت انسان و آسمان را تحقق بخشد، مورد اهتمام فراوان است. (Chan, 1963: 3). همان‌طور که لائو و آمس می‌گویند: «کنفوسیوس (۵۵۱ تا ۴۷۹ قبل از میلاد) مسلماً مؤثرترین فیلسوف در تاریخ بشر است، زیرا با در نظر گرفتن شرایط خاص فلسفه چینی، تعالیم او هنوز بسیار زنده است. ایده‌های او، به عنوان اولین معلم چینی، از لحاظ زمانی و از حیث اثربخشی، همچون خاکی غنی است که سنت فرهنگی چین در آن رشد کرده و شکوفا شده است» (Lau and Ames, 1998: 1713)

از نظر علمای کنفوسیوسی، خوبی و حکمت به پادشاهان یا افراد با استعداد محدود نمی‌شود. هرکسی می‌تواند از طریق خودشکوفایی پایدار، به نیکی و حکمت دست یابد. همان‌طور که منسیوس اعتقاد داشت، با اعمال نیک می‌توان به حکمت کامل دست یافت. او مردم را ارزشمندتر از امپراتور می‌دانست و معتقد بود که فطرت انسان نیک است. علاوه بر این، او تعلیم می‌داد که هر فرد، نه صرفاً پادشاهان حکیم، دارای خیرخواهی ذاتی است. هرکسی می‌تواند از طریق خودشکوفایی دائمی، به سطح عالی خردمندی و حکمت دست یابد. (Lu, 2015: 49)

خودشکوفایی در اندیشه منسیوس

مهم‌ترین منبع شناخت اندیشه‌های منسیوس، کتابی است به نام خود او. این اثر از هفت قسمت تشکیل شده است که هر یک، کتاب نامیده می‌شود. هر کتاب شامل چندین بخش و هر کدام از این

بخش‌ها حاوی عبارت‌های کوتاه، داستان‌ها، حکایت‌ها و تمثیل‌هایی است که در قالب گفتگو بین او و دوستان، شاگردان، فرمانروایان و وزیران تنظیم شده‌اند. محتوای کلی کتاب، مطالبی در ارتباط با شناخت انسان، تربیت اخلاقی و تدبیر اجتماع است. این کتاب بعدها جزو منابع مهم آیین کنفوسیوس و یکی از کتب چهارگانه مشهور آن آیین گردید. (Wei, 1916: 30-35; Yu-Lan, 1997: 112).

دیوید نیوسن، منسیوس را قدیم‌ترین نویسنده و محقق می‌داند که در بحث از انسان و سرشت او، به تربیت و شکوفاسازی مهم‌ترین عنصر وجودی او، یعنی قلب/ذهن (*hsin*)، تأکید ورزیده و چندوچون آن را به طور اساسی بررسی نموده‌است. منسیوس بر این باور است که قلب/ذهن، خاستگاه و سرچشمه فضایل اخلاقی است. او اظهار می‌دارد که همه ما انسان‌ها قلب/ذهن داریم و به واسطه آن مستعد تشخیص خطا از صواب هستیم. لیکن لازم است این استعداد باطنی کاملاً پرورش یافته و شکوفا گردد (Nivson, 1987: 324).

همچنین گفته شده‌است، افکار منسیوس اساساً به حوزه‌های اخلاق، حکمت سیاسی و تربیت انسانی مربوط بوده‌اند. از نظر او، تعلیم و تربیت اخلاقی بسیار اهمیت دارد و می‌تواند تأثیر مثبتی بر بهبود فرد و سلامت جامعه داشته باشد. او بیشتر به مسائلی از جنس اخلاق حکومتی و اخلاق شهروندی توجه داشته‌است. از دیدگاه منسیوس، اخلاقیات در جوامع بر اساس نظام حکومت و ساختار اجتماعی شکل می‌گیرند و تربیت اخلاقی در جهت ایجاد شهروندانی با اخلاقیات مثبت و هماهنگ با نظام اجتماعی عمل می‌کند. منسیوس به ترویج ارزش‌هایی مانند ایثارگری، انضباط شخصی، احترام به اصول اخلاقی، و مسئولیت‌پذیری تأکید داشت. او معتقد بود که تعالی اخلاقی انسان می‌تواند به تعالی جامعه و حکومت منجر شود. در واقع به باور او، تربیت اخلاقی باید به نحوی باشد که شهروندان به عنوان اعضای مسئول و اخلاقی در جامعه ایفای نقش کنند. (Mencius, 1970: 1A: 7; Fischer, 2022: 124&186)

اندیشه‌های منسیوس نیز مثل آراء کنفوسیوس از صیغه انسان‌گرایانه برخوردار است و حول محور شناخت طبیعت و استعدادهای انسان برای رشد و تهذیب و کمال او می‌گردد. از این منظر، کمال انسان در گرو شکوفایی قابلیت‌های پنهان در طبیعت او و به بیان دیگر، استعدادهای نهفته در خود اوست. خودشکوفایی در اینجا، به این صورت تعریف می‌شود: «فعلیت یافتن همه استعدادهای درونی فرد، اعم از دانش، مهارت، اخلاق و فضایل، توأم با رشد دائمی فردی از آغاز تا پایان زندگی به مدد ساختارهای اجتماعی مرتبط که مؤید ارزش‌های سنتی‌اند.» (Hsu, 2015: v)

استدلال اصلی منسیوس درباره ضرورت تربیت اخلاقی به ماهیت انسان‌شناسی وی برمی‌گردد، زیرا به باور او از طریق آموزش و پرورش می‌توان انسان‌ها را متوجه ساخت که دارای ذهن/قلبی هستند که چهار سرآغاز فضیلت در آن ریشه دارند؛ سرآغازهایی که باید آنها را شناسایی کرد و به شکوفا ساختن آنها همت گمارد. او معتقد است که برخی انسان‌ها از وجود چنین قابلیت‌هایی در درون خود غافل هستند. چنان که منسیوس خود می‌گوید: «انسان، غافل و خطاکار است» (Arthur, 1882: 59-).

63). بنابراین، از رهگذر تعلیم و تربیت صحیح، انسان می‌تواند نسبت به استعداد طبیعی خوب شدن خویشتن آگاهی یابد، از غفلت بیرون آید، محیط درست و نادرست برای تربیت و خودشکوفایی را دریابد و موانع رشد و شکوفایی را از سر راه بردارد. وقتی انسان به حضور سرشت ذاتاً خوب در وجودش پی بُرد، باید یاد بگیرد که چگونه آن را به فعل درآورده و گسترش دهد، تا به کمال رسیده و در زندگی، همچون خورشیدی به دیگران روشنایی و گرمی بخشد (Arthur, 1882: 57؛ یو لان، ۱۳۸۰: ۹۴). منسیوس تصدیق می‌کند که هرکسی می‌تواند از طریق خودشکوفایی مداوم به مقام حکمت و خردمندی دست یابد. وقتی کسی تصمیم می‌گیرد، یک انسان کامل گردد، باید خودشکوفایی مداوم و دستیابی به خوبی را هدف نهایی یادگیری قرار دهد. کسانی که خود را برای رسیدن به خردمندی پرورش می‌دهند، همان انسان کامل (*jun-zi*) هستند که کنفوسیوس پیشتر از آنها صحبت کرده بود. واژه جون‌زی در ابتدا به «پسر امپراتور» اشاره داشت؛ اما بعداً برای اشاره به افرادی با خصوصیات اخلاقی بالا مورد استفاده قرار گرفت. به زعم او، اگرچه اکثر اندیشمندان هرگز حکمت را کاملاً به دست نیاوردند، اما همواره با پرورش خود اخلاقی و نجیب تلاش کردند تا تجسم یک جون‌زی شوند. بسیاری از مردم با صرف وقت برای به فعلیت رساندن استعداد خود به برتری دست می‌یابند، در حالی که دانشمندان کنفوسیوسی با وقف زندگی روزمره خود برای پرورش خوبی‌ها به مقام خارق العاده‌ای دست می‌یابند و آن همان مقام فرزاندگی و حکمت است. (Lu, 2014: 51)

خودشکوفایی و آغاز اصلاح از خود

منسیوس تأکید می‌کند که نخستین مخاطب تعلیم و تربیت باید خود فرد باشد و فرایند اصلاح اساساً از خود شروع شود. وی در این زمینه اظهار می‌دارد: «انسان بد (کمال نیافته) علاقه دارد که آموزگار دیگران باشد؛ حال آنکه او نخست باید به تعلیم و تربیت خودش بپردازد و از خود، الگویی عملی برای آموزش و تربیت دیگران بسازد» (Arthur, 1882: 93). منسیوس در ارتباط با شروع تربیت از خود همچنین می‌گوید: «اگر دیگران پاسخ محبت تو را با محبت نمی‌دهند، نیک‌خواهی خویش را بررسی کن؛ اگر دیگران نمی‌توانند کوشش‌های تو را که در جهت فرمانروایی عادلانه بر آنها است، پاسخگو باشند، خرد خویش را بررسی کن؛ اگر دیگران در مقابل فروتنی تو فروتنی نشان نمی‌دهند، آداب‌دانی و رفتار محترمانه خودت را بررسی کن. به بیان دیگر، هرگاه نتوانستی شاهد مقصود را در آغوش کشی، به بررسی شخص خودت بپرداز و علت را در خود جستجو کن، زیرا وقتی تو در خویشتن خویش درست باشی، تمام جهان را به سمت خود جلب خواهی کرد» (Mencius, 1970: 155; Mencius, 1999: 4A: 4). افزون بر این، از نظر فلسفی، «خود» یک موضوع اخلاقی آزاد است که هنجارهای جهان از آن سرچشمه می‌گیرند و شناخت خود و شکوفاسازی آن می‌تواند به واسطه یادگیری تحقق یابد (Huang, 2017: 107-110)

از آنجایی که دستیابی به کمال و حکمت صرفاً یک گفتمان کلاسیک نیست، بلکه یک روش عملی زندگی است و حکیم شدن به تلاش شخصی و خودشکوفایی اخلاقی بستگی دارد، حکیمان چینی سه معیار برای رسیدن به فضیلت، کمال و حکمت مطرح می‌کنند: الف). شناخت گرایش به خوبی در طبیعت خود؛ ب). رسیدن به خیر به عنوان تحقق طبیعت انسانی خود؛ و ج). تحمل رنج به عنوان راهی برای تکمیل خوبی خود. (Lu, 2014: 58)

از این منظر، مردم می‌توانند با شناخت خود و شکوفاسازی طبیعت نیک خویشتن، تجسم خوبی‌هایی باشند که می‌خواهند در جهان ببینند. منسیوس می‌گوید: «وجه تمایز انسان و حیوان اندک است. فرد عامی آن وجه تمایز را از دست می‌دهد، اما انسان فرهیخته آن را حفظ می‌کند. شون به راه و رسم چیزها واقف بود و نسبت به روابط انسان‌ها بصیرتی عمیق داشت و در مسیر اخلاق حرکت می‌کرد.» (Mencius, 1970: 4B: 19). منسیوس می‌داند که آنچه مهم است، شناخت طبیعت انسانی خود و پرورش آن است و از این رو اظهار می‌دارد: «بدن و سیمای ما را آسمان به ما هدیه کرده است و تنها حکیم است که می‌تواند به بدن خویش رضایت و خرسندی کامل بخشد و با سخت‌کوشی، زندگی و طبیعت انسانی خود را شکوفا سازد.» (Ibid: 7A: 38)

شکوفایی طبیعت انسانی

مضمون مرکزی فلسفه منسیوس، شناخت طبیعت انسان است و چنین شناختی، از یک سو بر فهم او از تیآن (Ti'an / آسمان) استوار است و از سوی دیگر بر تصوّر وی از انسان کامل. از نظر منسیوس، هستی آدمی متشکل از جسم و روح است و این هر دو را تیآن به او بخشیده است. مغایرتی میان جسم و روح وجود ندارد و انسانیت آدمی به وجود هر دو بُعد بستگی دارد. به باور منسیوس، تربیت انسان مستلزم توجه به رشد جسم و روح توأمان است. (Arthur, 1882: 44). به سخن دیگر، منسیوس بر آموزش و پرورش هر دو بُعد انسانی تأکید می‌ورزد و نادیده گرفتن یکی را به معنی عدم تحقق و شکوفایی انسانیت می‌داند. وی در این ارتباط همچنین بر آن است که فقط انسان‌های تربیت‌یافته می‌توانند حتی بدون برخی اسباب ضروری برای امرار معاش، همواره از قلبی استوار و ثابت قدم برخوردار باشند؛ حال آنکه، انسان‌های معمولی در صورت از دست دادن اسباب معیشت و زندگی، قلبی استوار نخواهند داشت و مآلاً در صورت نداشتن چنین قلبی، قادر به کنترل خود نخواهند بود، و به این ترتیب نخواهند توانست از انحراف اخلاقی و هرزگی مصون بمانند. به بیان دیگر، توده مردم قادر به سخن گفتن درباره فضیلت و پرورش خود با شکم خالی نخواهند شد. شادکامی مادی و تعلیم و تربیت اخلاقی دو عامل موازی و اساسی در رشد و شکوفایی طبیعت اخلاقی انسان هستند، به گونه‌ای که با رشد همزمان سبب می‌شوند، انسان بتواند به مرتبه فاضل‌ترین افراد نایل شود (Wei, 1916: 41-43; & 75-77). مهم‌ترین فرض در آموزه‌های انسان‌شناختی منسیوس، تصور «نیکی ذاتی سرشت انسان» است؛ به زعم او، سرشت انسان به‌طور طبیعی حاوی عناصر اخلاقی مطلقاً نیک است که باید از طریق تدارک

شرایط لازم پرورش یابند. منسیوس معتقد است، طبیعت انسان خوب است و او ذاتاً میل به کسب خصلت‌های نیکو و انجام کارهای نیک دارد: «میل انسان به نیکی و اعمال خوب، مانند تمایل آب به سراشیبی، امری طبیعی است. همان‌گونه که آب خود به خود میل به سراشیبی دارد، انسان نیز به طبیعت اصلی و جبلت آغازین، به سوی خیر و نیکی میل دارد.» (Mencius, 1970: 6A: 2 & 6) از نظر منسیوس، وظیفه پرورش طبیعت خود با آگاهی از جنبه‌های اخلاقی قلب/ذهن (*hsin*) آغاز می‌شود و شامل بسیج قوای مختلف قلب و ذهن برای محافظت، پرورش و رشد این قابلیت‌های اخلاقی بالقوه است. پرورش موفقیت‌آمیز سرآغازهای اخلاقی و در نتیجه تحقق فطرت خود، راه مناسب خدمت به آسمان است و در طی این فرآیند، آدمی به درک فرمان آسمان پی می‌برد. چنان‌که منسیوس در این ارتباط می‌گوید: «انسان برای آنکه به قلب خود قابلیت درک کامل بخشد، باید ابتدا طبیعت خویش را درک کند. آنکه طبیعت خویش را بشناسد، آسمان را خواهد شناخت. انسان با حفظ قلب خود و پرورش طبیعت خویش به آسمان خدمت می‌کند.» (Ibid: 7A: 1).

بنابراین، به اعتقاد منسیوس، طبیعت انسان (هسینگ) اساساً نیک است، و این امر به واسطه حضور فراگیر سرآغازها یا احساس‌های چهارگانه مطلقاً خوب در طبیعت همه انسان‌ها است (Ibid: 6A: 2). هر انسانی این سرآغازها را از بدو تولد با خود دارد و به واسطه همین سرآغازهای طبیعی است که از سایر موجودات زنده متمایز می‌گردد.

اما آنچه که در بعد انسانی آدمی قرار دارد و انسانیت انسان به آن بستگی دارد، باید رشد کرده و شکوفا گردند تا انسان اخلاقی بالقوه به انسان بالفعل تبدیل شود. به عبارت دیگر، انسانیت انسان به سرآغازهای چهارگانه یا چهار احساس نهفته باطنی است که باید به فعلیت درآیند و عدم شکوفایی آنها موجب از دست رفتن انسانیت خواهد شد. این سرآغازهای چهارگانه عبارتند از: الف). سرآغاز (حس) رحم یا همدردی، که فضیلت نیک‌خواهی، احسان و بشردوستی را پدید خواهد آورد؛ ب). سرآغاز (حس) شرم و بی‌زاری، که فضیلت صداقت، تقوا و پرهیزکاری را به وجود خواهد آورد؛ ج). سرآغاز (حس) فروتنی و احترام، که فضیلت امانت‌داری و آداب‌دانی را در آدمی سبب خواهد شد؛ و نهایتاً د). سرآغاز (حس) تشخیص خطا و صواب، که فضیلت خرد یا حکمت را در انسان پدید می‌آورد. این سرآغازها به‌سان چهار دست و پا، برای آدمی لازم و ضروری هستند و در ذات آدمی سرشته شده‌اند. (Mencius, 1999: 251; Wei, 1916: 36؛ یو-لان، ۱۳۸۰: ۹۴).^۲

^۲ «دلیل من در اینکه می‌گویم هیچ انسانی نیست که در مقابل رنج دیگران قلبی حساس نداشته باشد، این است: تصور کنید که شخصی ناگهان متوجه می‌شود که کودکی خردسال در شرف افتادن به درون چاهی است. مطمئناً در دل وی احساس ترحمی پدید می‌آید که نه به خاطر جلب التفات والدین آن کودک است و نه به خاطر کسب تحسین و تمجید همشهری‌ها و دوستان؛ البته بدون تردید به خاطر بی‌زاری از شنیدن شیون و زاری آن کودک نیز نیست. از این موضوع می‌توان دریافت که هر کسی ترحمی نداشته باشد، انسان نیست، همان‌طور که هر کسی شرم، فروتنی و نزاکت، و شم حق و ناحق نداشته باشد انسان نیست. ترحم، خاستگاه نیک-خواهی است. و شرم، نطفه وظیفه‌شناسی؛ فروتنی و نزاکت، نطفه مراعات آیین و مراسم است، و شم حق و ناحق، نطفه خرد انسان

وجه مشترک انسان‌ها

منسیوس ذاتی بودن سرآغازهای چهارگانه در طبیعت انسان را وجه مشترک همه انسان‌ها می‌داند؛ وی تمثیل رشد گندم را-علیرغم تفاوت کیفی رشد گندم‌ها بر اثر عوامل محیطی-تأکیدی بر یکسانی طبیعت انسان‌ها تلقی می‌کند: «برای مثال، گندم را در نظر بگیرید. دانه‌های گندم را بکارید و روی آنها را با خاک بپوشانید. محل یکی است و زمان کاشتن گندم‌ها نیز یکی. دانه‌ها جوانه می‌زنند و با فرا رسیدن تابستان همه آنها به عمل آمده و رسیده‌اند. اگر هرگونه ناجوری در آنها باشد، به دلیل آن است که اولاً، حاصل‌خیزی خاک یکسان نیست، و ثانیاً، نه بارش باران و شبنم پاییز یکنواخت است و نه مقدار تلاشی که انسان صرف نگهداری آنها می‌کند. و اما، تمامی چیزهایی که از یک نوع هستند به یکدیگر شبیه هستند، پس چرا وقتی پای انسان به میان می‌آید ما باید به این موضوع شک داشته باشیم؟ من و حکیم بافته از یک تافته‌ایم.» (Mencius, 1970: 6A: 7) یکسانی به این معنی است که حکیم نیز مانند ما انسان بوده و دارای همان طبیعت انسانی است. منسیوس به‌منظور تأیید مضاعف یکسانی طبیعت انسان‌ها، قول یکی از فرزندانگانی باستانی به نام لونگ‌تزو (Lung Tzu) را بازگو می‌کند که گفته است: «وقتی شخصی برای پایی که ندیده‌است کفشی می‌دوزد، من مطمئنم که آن را به شکل سید نمی‌سازد» (Mencius, 1970: 6A: 7)، اما روشن است که منسیوس نمی‌گوید، حکیم صرفاً انسان است. به جای آن، او قصد دارد نشان دهد که ذاتی طبیعت ما همان واقعیتی است که انسان‌های عادی را قادر می‌سازد تا حکیم شوند. (Wei-ming, 1978: 77)

منسیوس در پاسخ به این پرسش که چه چیزی وجه مشترک همه قلب‌ها است؟ تصریح می‌کند: «آن حس پرهیزکاری و راستی (یی/لی-اصول اخلاقی) است.» (Mencius, 1970: 6A: 7) به نظر می‌رسد که این پاسخ دلالت بر آن دارد که حس اخلاقی نه اکتسابی ذهن/قلب، بلکه ذاتی آن است؛ این حس اخلاقی گرچه شاید «از دست برود»، اما هرگاه فرد بخواهد آن را «حفظ» کند، همیشه قابل بازیابی است. در واقع منسیوس به‌صراحت می‌گوید: «تنها افراد شایسته نیستند که این ذهن/قلب و متعلقات ذاتی آن را دارند. همه مردم از آن برخوردارند؛ با وجود این، تنها افراد شایسته توانسته‌اند آن را همواره حفظ کنند.» (Mencius, 1970: 6A: 10) می‌توان دریافت که منسیوس یادگیری را چیزی جز جستجوی ذهن گمشده توصیف نمی‌کند. هنگامی که ذهن/قلب حفظ شود، حس اخلاقی انسان إحیا می‌شود و ضمناً راه انسان شدن دوباره از سر گرفته می‌شود. (Wei-ming, 1978: 78) بنابراین،

است. انسان همچون چهار عضو بدن خویش دارای این چهار نطفه نیز هست؛ هر آنکه با داشتن این چهار نطفه، استعدادهای خویش را انکار کند، مانند آن است که خود را به دست خویش فلج نماید... اگر انسان بتواند تمام این چهار نطفه را در خویش پروراند و شکوفا سازد، آنها همچون آتشی روشن می‌شوند و چون چشمه‌ای به جوش می‌آیند و چنانچه آنها پرورشی کامل یابند، تمامی قلمرو میان چهار دریا را تحت حمایت انسان درمی‌آورند؛ اما اگر انسان از عهده پرورش آنها برنیاید، آن وقت، قادر نخواهد بود که حتی به والدین خویش خدمت کند.» (Mencius, 1970: 2A: 6; Wei-ming, 1978: 74)

می‌توان گفت که او باور داشت، اگر آدمی مراقب و محافظ قلب خویش باشد، از طریق تربیت و شکوفا ساختن استعدادهای درونی خود به طبیعت اصلی خویش نایل آمده و در خدمت آسمان خواهد بود، و چنین خدمتی از تقدیم هر نوع قربانی و پیشکش بالاتر و بالارزش‌تر است. این بیانگر آن است که منسیوس علاوه بر ظاهر، به روح و باطن دین نیز توجه داشته و در صدد زنده کردن اصل و باطن آن بوده‌است.

ذهن / قلب

به اعتقاد منسیوس، در کنار حواس و امیال انسانی، عنصر دیگری به نام ذهن (قلب) قرار دارد که به واسطه آن فرد می‌تواند اندیشه کند و به عنوان انسان، رفتارهایی را بروز دهد. او در این رابطه می‌گوید: «اعضایی مانند بینایی و شنوایی قادر به تفکر نیستند ... تنها عضوی که می‌تواند اندیشه کند، قلب است که همچنین قادر است حق را از باطل تشخیص دهد. اگر فردی اندیشه نکند، به تشخیص درست و نادرست نخواهد رسید. این قوه تشخیص همان موهبتی است که تیان / آسمان به ما عطا کرده‌است. اگر انسان در بادی امر، موضع خود را در آن جایی که مهم‌تر و بزرگ‌تر است، یعنی در طبیعت بشری، استوار سازد، آنچه اهمیت کمتری دارد (حواس و امیال) نمی‌تواند آن را از جای برگزند».

(Mencius, 1970: 6A: 15)

معادل چینی برای ذهن / قلب، هسین (*hsin*) است، واژه‌ای که همچنین در مورد «حیات انسان» کاربرد دارد. منسیوس بر این باور است که انسان، زندگی و همه استعدادهای طبیعی خود، به‌ویژه قوه مشترک درک و تشخیص فضایل اخلاقی، را از آسمان (تیان) به دست می‌آورد. همین قوه مشترک تشخیص درست از نادرست، وجه تمایز انسان از حیوان است. از این رو، می‌توان دریافت که انسان‌ها به لحاظ طبیعت ذاتی برابر و یکسان هستند. (چینگ، ۱۳۸۳: ۱۱۷-۱۱۹). چون قلب را آسمان به ما عطا کرده‌است، از قبل همان می‌تواند ما را به سمت خود بازگرداند. به علاوه، ذهن / قلب نماد وحدانیت و یکتایی انسان با تیان / آسمان است. قلب سرچشمه و بستر فضیلت‌های فطری و طبیعی بشر است که برای شکوفا شدن نیاز به تهذیب و پرورش دارد. (چینگ، ۱۳۸۳: ۱۲۱؛ Chan, 1963: 3-10).

اراده‌گرایی و زندگی اخلاقی

کسی که در سطح بسیار بالایی از مقیاس اخلاقی رفتار می‌کند، «جون‌زی (*jūn-zī*)» یا انسان کامل یا «مرد اخلاقاً نجیب» نامیده می‌شود. منسیوس می‌گوید: «وجه تمایز انسان و حیوان ناچیز است. فرد عادی، آن وجه تمایز را از دست می‌دهد، اما انسان کامل آن را حفظ می‌کند. شون به راه و رسم چیزها واقف بود و نسبت به روابط انسان‌ها بصیرتی عمیق داشت. وی در مسیر اخلاق حرکت می‌کرد.»

(Mencius, 1970: 4B:19)

بنابراین، چون‌زی کسی است که توانسته قابلیت‌هایی که آسمان به او داده را حفظ کند، قابلیت‌هایی که می‌تواند انسان را به رفتار خیرخواهانه برانگیزد تا در قبال دیگران احساس وظیفه کند و به‌گونه‌ای رفتار کند که با دیگران روابط حسنه داشته باشد و نیز سعی کند، به افرادی که با آنها ناعادلانه رفتار می‌شود، کمک کند و از آنها محافظت کند. به عقیده منسیوس، هر کسی می‌تواند انتخاب کند که از نظر اخلاقی یک انسان شریف شود؛ تنها چیزی که لازم است، این است که او واقعاً تصمیم بگیرد و سپس انجام دهد.

یکی از اهداف منسیوس، شکوفایی چیزی بود که او آن را «ذهن/قلب ثابت قدم» می‌نامد. منظور او از این تعبیر، قلبی است که عوامل بیرونی نمی‌توانند آن را پریشان سازد؛ «قلبی» که از خشم، ترس و غیره به‌عنوان محرک‌های انجام کار نادرست مصون است. (Mencius, 1970: 2A: 2; 1B: 6 and 5A: 16) قلبی که می‌تواند اندیشه کند و خطا و صواب را از یکدیگر تشخیص دهد. منسیوس اعتقاد دارد، اگر اراده و چهار فضیلت/قدرت به‌خوبی ادغام شوند و اگر شخص «واقعاً از انسجام باطنی برخوردار باشد»، نیروهای بیرونی نمی‌توانند کنترل را به دست بگیرند و ایجاد اختلال کنند (Ibid, 1970: 6A:15; See also 4B: 26 and 7B: 24)

انسان‌ها با چهار فضیلتی به دنیا می‌آیند که در صورت عدم برخورد با موانع، آنها را از انجام کارهای خطا باز می‌دارند؛ با وجود این، انسان‌ها همچنین با انگیزه‌ها یا امیال زیادی متولد می‌شوند که در صورت عدم تربیت صحیح ممکن است آدمی را به انجام کارهای خطا سوق دهد. بنابراین، پرسش این است که چه چیزی تعیین می‌کند که چه کسی خوب و چه کسی بد است؟ منسیوس در پاسخ به این پرسش معتقد است، انسان به یک عملکرد ذهنی مهم دیگر وابسته است. او آن را چئی^۳ می‌نامد، چیزی که می‌توان آن را «اراده» نامید، چیزی که تصمیم می‌گیرد که وقتی انگیزه‌های اخلاقی، احساسات اخلاقی، آنچه که منسیوس «چهار فضیلت» نامیده است، با انگیزه‌های معمولی که با گرسنگی، رابطه جنسی، پرخاشگری، ترس و غیره درگیر هستند، تضاد پیدا می‌کنند، چه باید بکند. چئی در واقع آن بخش از وجود آدمی است که همه چیز را متعادل می‌کند و عنصری تصمیم‌گیرنده است. (علمی، ۱۴۰۲: ۱۳۰)

به باور منسیوس، اگر فردی به درستی عمل کند، اراده او می‌تواند تعادل کاملی را بین تمام انگیزه‌ها ایجاد کند و فضایل را از غرق شدن در خواسته‌های حیوانی باز دارد. اما اگر اراده تحت کنترل شخص نباشد، آن شخص ممکن است به خودش یا دیگران آسیب برساند. بنابراین، مهم است که انسان در دوران رشد یاد بگیرد که چگونه چئی را از تصرف نیروهای دیگر یا افراد دیگر دور نگه داشت.

^۳ چئی (Ch'i)، نیروی «لطیف، آغازین، فعال» و «نیروی حیاتی» یا «قدرت حیاتی» (Mencius, 1963: 784; see Chan, 1970: 2A: 2)

فرد در مورد اینکه تمام انگیزه‌ها و عقل خود را یکپارچه کند (و آنها را چنان در کنار هم قرار دهد تا با یکدیگر تزاخم نداشته باشند) یا اینکه تسلیم انگیزه‌ای شود که در آن لحظه احساس می‌شود، از اختیار تام برخوردار است. بنابراین، به زعم منسیوس، بهترین راه برای یک انسان این است که نخست برنامه‌ریزی و سپس عمل کند تا خود را متعادل و یکپارچه سازد و تبدیل به فردی مفید برای جامعه گردد. چنین کاری تنها از طریق شکوفا نمودن انگیزه‌ها و احساسات اخلاقی ممکن است.

از نظرگاه منسیوس، رابطه میان ذهن و فطرت انسان را می‌توان چنین ترسیم کرد: ذهن محدود در صورت رشد و تفکر، به ذهن اصیل و کامل می‌رسد و در نتیجه به شناخت طبیعت خویش دست می‌یابد و شناخت طبیعت فردی منجر به شناخت آسمان می‌گردد. واقعیت این رابطه و شناسایی آن نشانه حرکت (تفکر) و رشد ذهن محدود است. هدف اصلی گسترش و توسعه ذهن متعارف و نیل به ذهن راستین است که از طریق آن می‌توان ماهیت خود را شناخت. آنچه در اینجا تغییر می‌کند فطرت انسان نیست، بلکه ذهن است که ساحت کامل و اصیل آن قطعاً خوب است و جنبه محدود آن می‌تواند بد باشد (Pan, 2005: 45).

افزون بر این، رابطه میان ذهن و طبیعت آدمی به‌گونه‌ای است که ذهن محدود و جزئی با اندیشیدن و رشد خواهد توانست به ذهن اصیل و کامل نایل گردد و از این راه، طبیعت خود را بشناسد و در نتیجه چنین شناختی به تیآن یا آسمان معرفت پیدا کند. می‌توان دریافت که چنین رابطه‌ای بیانگر ضرورت اندیشیدن و رشد و گسترش ذهن محدود و جزئی است. هدف از رشدی، دستیابی به ذهن اصیل و به این ترتیب، شناخت طبیعت اصیل خود و شکوفا گردانیدن آن است. البته در این فرایند طبیعت ذاتی آدمی هیچگاه تغییر نمی‌کند، بلکه این ذهن است که از ساحت محدود خود که مسبب بدی‌هاست، به ساحت کمالش، که قطعاً خوب است، تحول پیدا می‌کند (Ibid: 45).

تأثیر عوامل بیرونی

به‌منظور شکوفایی طبیعت، یعنی ذهن و قلب انسان، نباید نقش شرایط و اوضاع و عوامل بیرونی و تربیت را نادیده گرفت. به وسیله توانایی ذهن و قدرت اندیشیدن که ریشه در ذات دارد، آدمی می‌تواند انتخاب داشته باشد. امکان چنین انتخابی برای همه انسان‌ها وجود دارد و اگر تفاوتی در انتخاب‌های افراد مشاهده می‌شود، به میزان تأثیر ایشان از عوامل بیرونی بستگی دارد. از این‌رو، منسیوس نسبت به تأثیرات محیطی حساس است و نشان دادن اینکه بنابر تشخیص منسیوس، شرایط اقتصادی، موقعیت‌های سیاسی و روابط اجتماعی تأثیر عمیقی بر موقعیت‌های اخلاقی زندگی یک فرد دارد، کار چندان دشواری نیست. علاوه بر این، او اصرار دارد که قبل از اجرای برنامه‌های واقعی تربیت اخلاقی، نخست بخش‌های حیاتی محیط پیرامونی باید تاحدی بهبود یابد. تأکید منسیوس بر دشواری و بلکه امتناع «القای حس وفاداری» در وزیران بدون خیرخواهی متقابل پادشاه و فراهم ساختن «صلح و آرامش ذهنی» مستقل از دسترسی به «معیشت امن» (Mencius, 1970: 1A: 7&20; 3A: 3)،

به خوبی نشان می‌دهد که منسیوس کاملاً از اثربخشی محیط که در بستر آن باورها، انگیزه‌ها و نگرش‌های فردی شکل می‌گیرد، آگاه است. با این حال، از نظر منسیوس، عنصری در هر انسانی وجود دارد که به معنای دقیق و واقعی کلمه، هرگز نمی‌تواند تحت انقیاد محیط بیرونی قرار گیرد. این عنصر، نه آموختنی است و نه اکتسابی؛ آن امر موهبتی است که آسمان/تیان اعطا کرده است تا مشخصه تعیین‌کننده انسان باشد. آن همان طبیعت انسانی و سرآغازها و استعدادهای انسانی اوست که باید شکوفا گردند و آدمی در این راه باید تمام توان خود را به کار گیرد و همه سختی‌های مرتبط با را مشتاقانه تحمل کند. (Wei-ming, 1978: 74)

تحمل سختی‌ها برای خودشکوفایی

به‌منظور رشد اخلاقی و نیل به راست‌کرداری و عدالت، باید عوامل و شرایط مناسب را فراهم نمود، موانع را از سر راه آن برداشت، و تمام سختی‌ها را به جان خرید تا طبیعت انسان شکوفا گشته و قابلیت‌های آن فعلیت پیدا کنند (یو لان، ۱۳۸۰: ۹۴). البته تیان یا آسمان در طرح آفرینش خود فرآیند تعلیمی خاصی را تعبیه کرده است. چنان‌که منسیوس اظهار می‌دارد: «... آسمان، در آفرینش انسان‌ها، افرادی را خلق می‌کند که از یک نوع بصیرت پیشینی برخوردار هستند-به این معنی که زودتر از دیگران به بصیرت دست می‌یابند-تا به راهنمای و رهبری آن‌هایی بپردازند که از بصیرت بی‌بهره هستند؛ تیان/آسمان آن‌هایی که بیدار شده‌اند را برمی‌انگیزد تا کسانی را که در خواب هستند، بیدار نمایند...» (Mencius, 1999: 221).

همچنین به‌گفته منسیوس، برای تبدیل شدن به یک حکیم بالغ، مردم باید مشتاقانه رنج بکشند: «... هنگامی که آسمان می‌خواهد بار سنگینی را بر دوش فردی قرار دهد، ابتدا قلب/ذهن وی را امتحان می‌کند، پیکر وی را خسته و او را وادار می‌سازد که رنج گرفتاری و گرسنگی را بچشد، تلاش‌های وی را عقیم می‌گذارد تا مگر او را از رخوت روحی بیرون بیاورد و طبیعت‌اش را محکم از آب درآورد و معایب‌اش را اصلاح کند. قاعدتاً انسان تنها زمانی قادر به اصلاح روش‌های خویش است که مرتکب اشتباه‌هایی شده باشد، تنها زمانی قادر به نوآوری است که در ذهن و تفکرات خویش با شکست مواجه شده باشد، و دیگران تنها زمانی می‌توانند وی را درک کنند که مقاصد وی در رخسارش عیان و در لحن صدایش پیدا باشد. قاعدتاً ایالتی که فاقد خانواده‌های مطیع قانون و افراد فرهیخته معتمد است، نابود خواهد شد. در عین حال، اگر در معرض تهدید حملات خارجی نباشد نیز نابود خواهد شد. از این‌رو، باید بیاموزیم که ما در مصیبت و گرفتاری زنده می‌مانیم و در راحتی و آسایش نابود می‌شویم.» (Mencius, 1970: 6B: 15; Lu, 2014: 55; Wei-ming, 1978: 76)

منسیوس بر آن است که رنج شامل هم درد روحی و هم درد جسمی است. با رنج می‌توان ذهن را تحریک و شخصیت را تقویت کرد. بسیاری از محققان چینی رنج را برای یادگیری و خودشکوفایی بسیار مهم می‌دانستند و محیط‌هایی را ایجاد می‌کردند که در آن عامدانه رنج می‌بردند. به عنوان مثال، لو

تیان (۱۱۰۲-۱۰۴۲) در فقر زندگی می‌کرد و زیر نور مهتاب مطالعه می‌کرد، زیرا چراغی نداشت. او راه زیادی را طی کرد تا از معلمان بیاموزد و یک بار اعلام کرد: «ترجیح می‌دهم حکیم بودن و شکست خوردن را یاد بگیرم تا اینکه فقط با انجام یک کار خوب مشهور شوم». اندیشمندان کنفوسیوسی مانند لو تیان آموختند که حکیم باشند و برای خودشکوفایی و نه برای شهرت رنج ببرند. (Lu, 2014: 56) اگرچه گفته می‌شود که در تعلیم و تربیت نیازی به رنج و سختی نیست، اما این گفته درباره افراد معمولی و مردم عادی صدق می‌کند و تحمل سختی‌ها برای کسانی که می‌خواهند تعلیم و تربیت مردم را به عهده بگیرند، لازم است. چنان‌که منسیوس می‌گوید: «آسمان، همیشه قبل از آنکه بار سنگینی بر دوش فردی قرار دهد، ابتدا همت و اراده او را امتحان می‌کند، پیکرویی را خسته و او را وادار می‌سازد که رنج گرفتاری و گرسنگی را بجشد، کوشش‌های وی را عقیم می‌گذارد تا مگر او را از رخوت روحی بیرون بیاورد و طبیعت‌اش را محکم از آب درآورد و معایب‌اش را اصلاح کند ... از این روی باید بیاموزیم که در مصیبت و گرفتاری زنده می‌مانیم و در راحتی و آسایش نابود می‌شویم.» (Mencius, 1970: 6B: 15)

نتایج

تربیت اخلاقی، یکی از جنبه‌های ضروری تربیتی است که به توسعه ارزش‌ها، اخلاق، و رفتارهای مثبت در افراد می‌پردازد و نقش بسیار مهمی در شکل‌گیری شخصیت و رفتار اجتماعی افراد دارد. این نوع تربیت، به افراد کمک می‌کند تا ارزش‌های اجتماعی، اخلاقی و فرهنگی را درک کنند و در زندگی روزمره‌شان از آن‌ها بهره‌مند شوند. «تربیت اخلاقی» و «خودشکوفایی» دو مفهوم به‌هم‌پیوسته هستند که روابط ژرفی با یکدیگر دارند. تربیت اخلاقی به معنای پرورش فضایل و ارزش‌های اخلاقی در فرد است، در حالی که خودشکوفایی به معنای تحقق کامل قابلیت‌ها و استعدادهای درونی فرد. خودشکوفایی به‌عنوان شالوده تعلیم و تربیت و اخلاق فرهنگی، دارای یک سنت نیرومند و مؤثر تاریخی است که به دوران باستان در تمدن کلاسیک چین برگشته و بر سنت‌های فرهنگی آیین کنفوسیوس، تائوئیسم و بودیسم در شرق متمرکز است. خودشکوفایی یکی از موضوع‌های مهم و فراگیر آیین کنفوسیوس بوده و محققان کنفوسیوسی بر اهمیت آن تأکید ورزیده و برای دستیابی به آن راه‌هایی را عرضه داشته‌اند. یکی از مهمترین شارحان و مروجان تعلیم و اندیشه‌های کنفوسیوس، منسیوس بوده‌است.

افکار منسیوس اساساً در حوزه اخلاق، حکمت سیاسی و تربیت انسانی بوده‌اند. از نظر او، تعلیم و تربیت اخلاقی بسیار اهمیت دارد و می‌تواند تأثیر چشمگیری بر بهبود فرد و جامعه داشته باشد. منسیوس با تأکید بر آموزه‌های اخلاقی، تربیت اخلاقی را یک مسئولیت مهم فردی دانسته و معتقد بود که هر کس مسئول اخلاقیات و رفتارهای خود است. به باور او، خودشکوفایی اخلاقی به معنای تلاش برای بهبود و ارتقاء دائمی ارزش‌های اخلاقی شخصیتی است. در واقع، او به مفهومی شبیه به

«خودشکوفایی» اعتقاد داشت که بر اساس آن، فرد مسئول تربیت اخلاقی خود است. منسیوس به واسطه دیدگاه اخلاقی و فلسفی خود، بر ارتقاء فردی و اجتماعی از طریق خودشکوفایی و رشد دائمی تأکید داشته است. خودشکوفایی در زبان چینی به معنای واقعی کلمه «پرورش قلب، پرورش شخصیت و اصلاح خود از طریق خودمراقبه‌گری» است. این مفهوم ریشه در فلسفه کنفوسیوس دارد و به فرآیندی پیوسته برای توسعه فضایل اخلاقی، کسب دانش و حکمت و ایفای نقش سازنده در جامعه اشاره می‌کند.

از نظر منسیوس، خودشکوفایی فعلیت بخشیدن به استعدادها و درونی از طریق تعلیم و تربیت و در نتیجه به معنی تعالی خود است. او خودشکوفایی را فرآیندی پویا و مستمر برای تبدیل شدن به یک انسان کامل و نیکو می‌دانست. او معتقد بود که همه انسان‌ها ذاتاً نیک هستند و ظرفیت تبدیل شدن به یک انسان کامل را دارند. از ابعاد مهم خودشکوفایی در اندیشه منسیوس، می‌توان به الف). رشد فضایل اخلاقی مانند صداقت، عدالت، مهربانی و احترام به دیگران و ب). ایفای نقش سازنده در جامعه اشاره کرد. به باور او، برای خودشکوفایی، کسب دانش و حکمت، به عنوان راهی برای درک بهتر جهان و جایگاه خود در آن، لازم است. خودشکوفایی فقط به معنای رشد فردی نیست، بلکه شامل کمک به رشد دیگران و جامعه نیز می‌شود.

شرط تربیت اخلاقی و در نتیجه خودشکوفایی، شناختن خود و ابعاد وجودی و سرآغازهای نهفته در آن است. در بعد روحی انسان، عناصر خوبی به صورت بالقوه وجود دارند که باید شناسایی و تقویت شوند. منسیوس از این عناصر نهفته در طبیعت آدمی تعبیر به سرآغازهای چهارگانه نموده که باید مورد توجه قرار گرفته و پرورش یابند. شکوفایی این سرآغازها یا احساس‌های چهارگانه ذاتی در انسان، موجب میل به تعالی و کمال و فاصله گرفتن از حیوانیت خواهد شد. این سرآغازها عبارتند از: الف). حس رحم یا همدردی، که در صورت شکوفایی، به صورت نیک‌خواهی و انسان‌دوستی در خواهد آمد؛ ب). حس شرم و بیزاری و حیا، که به فعلیت در آمدن آن تقوا و پرهیزکاری یا درست‌کاری را شکوفا خواهد ساخت؛ حس فروتنی یا احترام و گذشت، که به صورت فضیلت امانت‌داری و آداب‌دانی متبلور خواهد گشت؛ و د). حس تشخیص خطا و صواب، که خرد یا حکمت را سبب خواهد شد. البته منسیوس با ذاتی انسان دانستن آنها از تأثیر محیط و عوامل بیرونی در تربیت انسان غافل نبوده و بر لزوم اصلاح محیط و جامعه برای اصلاح فرد و به کمال رسیدنش تأکید دارد. از سوی دیگر، او ضمن اعتقاد به وجود عناصر نه خوب و نه بد که در بعد حیوانی انسان قرار دارند، کنترل و مهار آن عناصر را لازم می‌داند. سرانجام، باید گفت که منسیوس معتقد بود که نیکی یا خیرخواهی ذاتی انسان است و باید پرورش داده شود و راههای پرورش آن تمرین خودآگاهی و توجه به افکار، احساسات و اعمال خود، توسعه همدلی، یعنی درک و احساس درد و رنج دیگران، انجام کارهای نیک و کمک به دیگران و جامعه است.

منابع

- پورحسین، رضا (۱۳۸۳). روانشناسی خود. تهران: امیرکبیر.
- چینگ، جولیا (۱۳۸۳). ادیان چین. ترجمه حمیدرضا ارشدی. تهران: انتشارات باز.
- علمی، قربان (۱۴۰۲). انسان‌شناسی منسیوس. انسان‌پژوهی دینی. ۲۰ (۴۹). ۱۲۸-۱۴۶.
- یو لان، فانگ (۱۳۸۰). تاریخ فلسفه چین. ترجمه فرید جواهر کلام. تهران: فرزانه روز.

References

- Arthur, Rev (1882). *The mind of Mencius or political economy founded upon moral philosophy*. Boston: Houghton, Mifflin & CO.
- Chan Wing-tsit (trans.) (1963). *A Source Book in Chinese Philosophy*. Princeton University Press.
- Ching, Julia. (1382). *Religions of China*. Translated by Hamidreza Arshadhi. Tehran: Baz Publications. (in Persian)
- Elmi, Qorban. (1402). Anthropology of Mencius. *Religious Anthropology*. 20(49), 128-146. (in Persian)
- Fischer, Paul (2022). *Self-Cultivation (修身) in Early China*. State University of New York.
- Huang, J. J. (2017). The history of Confucianism and Renology in East Asia. Taiwan University Press.
- Hsu, S., & Wu, Y.-Y. (2015). *Education as cultivation in Chinese culture*. Singapore: Springer.
- Lee, H. Yearley (1990). *Mencius & Aquinas of virtue and conceptions of courage*. State University of New York Press.
- Lau, D. C. and Ames, Roger T. (1998), *Classics of ancient China*, Ballantine Books.
- Li, J. (2012). *Cultural foundations of learning: East and West*. New York: Cambridge University Press.
- Lu, C. H. (2015). The Chinese way of goodness. *Education as cultivation in Chinese culture*, 45-61.
- Maslow A. H. (1967). *Self-actualization and beyond*. In Challenges of Humanistic Psychology, J. F. T. Bugenthal
- Mencius (1970). *The Works of Mencius*. Trans. James Legge. New York: Dover.

Mencius (1963). *Mencius*. Translated by W. A. C. Dobson. London: Oxford University Press. [8: <https://apastyle.apa.org/blog>]

Mencius (1999). *Mencius*. Translated by Zhao Zhento & Zhou Dingzhi. Hunan People's Publishing House Foreign Language Press. and 1st edition.

Nivson, S. David (1987). Meng-Tzu. in *Encyclopedia of Religion*. Edited by Micea Eliade. Macmillan Publishing Company.

Pan, Yue (2005). *A Picture of Human Composition: An Interpretation of Mencius' Theory about Human Nature*. a thesis presented to the faculty of the Graduate School University of Southern California in partial fulfillment of the requirements for the degree Master of Art.

Peters, Michael A (2022). Educational Philosophies of Self-Cultivation: Chinese Humanism. *Educational Philosophy and Theory*. 54(11). 1720-1726.-Pourhosseini. Reza. (1383). *Self-psychology*. Tehran: Amir Kabir. (in Persian)

Slote, Michael (2019). *Between Psychology and Philosophy*. Springer Nature Switzerland AG.

Wei, C.M. Francis (1916). *The Political Principles of Mencius*. Shanghai: Presbyterian Mission Press.

Wei-ming, Tu (1978). *On the Mencian Perception of Moral Self-Development*. the Monist. Volume 61(1). 72-81. Oxford University Press.

Whitehead, P. M. (2017). Goldstein's Self-Actualization: A Biosemiotic View. *The Humanistic Psychologist*. 45 (1). 71-83.

Yu-Lan, Fang (1947). *The Spirit of Chinese Philosoph*. London: Routledge.

Yu-Lan, Fang (1380). *History of Chinese philosophy*. Translated by Farid Javaher Kalam. Tehran. Farzan Rooz. (in Persian)